

Ф. Муҳитдинова
Юридик фанлар номзоди

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СУД ҲОКИМИЯТИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ПРИНЦИПИ

Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими, мамлакатимиз Асосий Қонунида (11-модда) қайд этилганидек, ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципи-га асосланади.

Таъкидлаш жоизки, бизда суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 106-моддаси). Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов суд ҳокимиятининг мустақиллиги принципи аҳамиятини таъкидлар экан, "ҳокимиятнинг тўлақонли мустақил тармоғи сифатида судларнинг фақат қонунга бўйсунганини таъминлаш мақсадида суд тизимини ислоҳ этиш"¹ кераклигига алоҳида урғу берганлиги ҳам бежиз эмас.

Суд ҳокимияти мустақиллигининг конституциявий принципи замирида фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини таъминлаш мажбуриятини давлат ўз зиммасига олиши (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 43-моддаси) билан боғлиқ объектив омил ва раббат ётади.

Ушбу мақоламизда сўз юритилаётган принципнинг рўй-рост воқелик эканлиги ҳамда том маънода рўёбга чиқарилиши мумкинлиги Ўзбекистон ҳуқуқий давлат сифатида тараққиёт топишининг, фуқаролари ва ташкилотларининг асосий ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари эса шунга мутаносиб равишда ҳимояланган бўлишининг муҳим кафолатларидан биридир. Зотан суд ҳокимиятининг мустақиллиги принципи замонавий давлатда суд мавқеининг таянч ва белгиловчи принципидир.

Мазкур принцип бир қанча халқаро ҳужжатларда мукамал тарзда таърифлаб берилган. Бундай ҳужжатлар жумласига хусусан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг жиноятчиликнинг олдини олиш ҳамда ҳуқуқбузарлар билан муомалот бўйича VII Конгресси томонидан ишлаб чиқилган ва қабул қилинган ҳамда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1985 йили маъқуланган Суд органларининг мустақиллигига тааллуқли асосий принципларни² ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши томонидан 1990 йили қабул қилинган Суд органларининг мустақиллигига тааллуқли асосий принципларни амалга оширишининг самарали тартиб-таомилларини³, шу-

нингдек 1998 йил 10 июлда Страсбургда қабул қилинган Судьяларнинг мақоми тўғрисидаги Европа хартиясини⁴ киритиш мумкин.

Суд органларининг мустақиллигига тааллуқли асосий принципларда шу йўналишда муҳим қоидалар қамраб олинган. Хусусан биринчи принцип мустақил судлов органлари фаолият олиб бориши зарурлигини белгилайди ҳамда бу мустақиллиқни давлатга қарашли ва бошқа барча муассасалар ҳурмат этиши, унга қатъий риоя қилиши мажбуриятини юклайди. 3-принципда мужассам топган қоидага биноан суд органлари судлов хусусиятига эга бўлган барча масалаларга нисбатан ваколатли бўлиб, топширилган ишни қонунан ўзига берилган ваколатлар доирасига кириш-кирмаслиги масаласини ҳал этишда мутлақ ҳуқуққа эга. Тўртинчи принципда айтилганидек, одил судлов процессига ноқонуний равишда ёки рухсатсиз аралашув ёхуд суд қарори суднинг ўзидан бўлак бирон бир орган томонидан қайта кўриб чиқилиши тақиқланади. 7-принцип ўз зиммасидаги вазифаларни лозим даражада бажариши учун судни тегишли воситалар билан таъмин этиш борасидаги давлат мажбуриятини тажасум этади. 2-принципда холислик ва беғаразлик принципи таърифлаб берилган бўлиб, унда суд органлари ўзларига топширилган ишни холислик билан, беғараз, фактлар асосида, кимнингдир тазйиқи ёки қандайдир сабаблар билан бўлмасин, барибир бирон бир чекловларсиз, қонунга тўла мувофиқ равишда, ноқонуний таъсир кўрсатиш, ундаш ва мажбурлаш, тазйиқ ўтказиш ва таҳдид қилишлардан тамомил ҳоли тарзда, бевосита ёхуд билвосита аралашувларсиз ҳал этиш мажбурияти акс этган.

Ўзбекистон Республикасида суднинг ва судьяларнинг мустақиллиги принципи ҳам конституциявий даражада (Асосий Қонуннинг 106 ва 112-моддалари), ҳам қонунчилик даражасида (масалан, "Судлар тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг⁵ 4-моддаси) эълон қилинган. Бу борадаги конституциявий қонунчилик таърифлари анчагина лўнда, жорий қонунчилик таърифлари эса бир мунча муфассалроқдир.

Суд ҳокимиятининг мустақиллиги принципи ҳақида унинг мазмун ва мундарижаси нуқтаи назаридан сўз юритилганда, ҳокимият бу тармоғининг ёрқин ифодачилари – судьяларнинг конституциявий ва ҳуқуқий мақоми билан боғлиқ муаммоларга тўхталмаса бўлмайди. Зеро бу ғоя амалда айни судьялар ёрдамида рўёбга чиқарилади. Суд ҳокимияти мақомининг асосий принциплари каби судьялар мақомининг принцип-

эффективному и справедливому правосудию. Страсбург, 1996. С. 40–46.

⁴ Хартияни том маънода халқаро ҳужжат деб бўлмайди. Хартия Европа Кенгаши шафеълигида 1998 йил 8–10 июль кунлари Страсбургда кўп тарафлама халқаро конференция иштирокчилари ҳамда судьяларнинг нуфузли ва баобрў халқаро ташкилотлари (Европа судьялар ассоциацияси ҳамда Европа судьялари демократия ва эркинлик учун) томонидан ишлаб чиқилган ва қабул қилингандир. Хартияга судьяларнинг бошқа минтақавий ва миллий ташкилотлари, шунингдек бир қанча илмий-текшириш марказлари ва судьялар мактаблари (академиялари) қўшилган.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотнома-си. 2001 йил. № 1–2. 10-модда.

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. Тошкент: Ўзбекистон, 2000. 357-б.

² Қаранг: Права человека и судопроизводство // Собрание международных документов. Вена, Варшава. 1996. С. 148–151.

³ Ўша жойда. 154–156-б. Шунингдек яна Европа Кенгаши Вазирлар қўмитасининг К (94) 12-тавсиясини ҳам эслатиш мумкин. Қаранг: О независимости, эффективности и роли судей // Доступ к правосудию. Резолюции и Рекомендации Комитета Министров Совета Европы по вопросам облегчения доступа к

лари ҳам табиий ёки лозим даражадаги одил судловга оид тасаввурлардан келиб чиққан бўлиб, халқаро ҳужжатларда улар хусусан қуйидагича ифода топган: "Судьяларнинг мақоми ҳар қандай одам ўзининг ҳуқуқлари ҳимояси ишониб топширилган суд органлари ва ҳар бир судьядан қонунан кутадиган ҳислатлар – укувли, билимли, мустақил ва беғараз бўлиш таъмин этилишини англатади. Бу мақом ана шу укувли, билимли, мустақил ва беғараз бўлишга бўлган ишончни йўқотиш ёки пасайтиришга қодир ҳар қандай қоида ҳамда ҳар қанақа тартиб-таомилни истисно этади" (Судьяларнинг мақоми тўғрисидаги Европа хартиясининг 1.1-банди)¹.

Судьяларнинг мустақиллиги одил судловни амалга оширишдаги, яъни уларнинг ҳуқуқ тўғрисидаги низоларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш асосидаги мустақил процессуал фаолиятини англатади. Иш моддий ҳамда процессуал қонун асосида, судьяларнинг касб борасидаги ҳуқуқий онгига мувофиқ равишда, уларга четдан босим ёки таъйиқ ўтказилишини тамомила истисно этадиган шароитда ҳал этилади.

Судьяларнинг мустақиллиги ўз ичига бир неча унсурни олади. Булар хусусан қуйидагилардан иборат:

1. Судьяларнинг ташқи мустақиллиги, яъни ташқи омилларга қарам эмаслиги. Судьяларнинг процессуал фаолияти суд тизимида четдан аралашилмаслигини таъминловчи шароитларда амалга оширилади. Бошқача қилиб айтганда, бундай фаолият давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи тармоқлари органларининг, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг, жамоат бирлашмаларининг, айрим мансабдор шахслар ва фуқароларнинг ташқи таъсиридан тамомила холи тарзда олиб борилади.

2. Судьяларнинг ички мустақиллиги, яъни суд тизимининг ўзидаги ички омиллардан мустақиллиги. Судья процессуал жиҳатдан суд (хайъат, раёсат) таркибидаги бошқа судьялардан, маслаҳатчилар судьялардан, судьялар билан маслаҳатчилар суд раҳбариятидан, бир инстанция суди судьялари бошқа инстанция судининг судьялари ва раҳбариятидан тўла мустақилликка эга бўлиши лозим. Ишларни кўриб чиқаётганда судьялар процесс иштирокчиларининг (прокурор ва адвокатнинг, даъвогар ва жавобгарнинг) фикридан мустақил ҳолда иш юритиши даркор. Улар муайян ҳуқуқий низоми ҳал этишда қўлланилиши жоиз бўлган ҳуқуқий нормани танлашда ҳам мустақилдирлар.

3. Судьяларнинг мустақиллиги тоифаси моҳиятан судья мустақиллигининг шахсий (ахлоқий-психологик) унсурини ҳам қамраб олади. Муайян ҳуқуқий низоларни ҳолислик билан, адолатли ҳал этиш кўп жиҳатдан суд ҳокимияти намояндаларининг ахлоқий фазилатлари, уларнинг процессуал фаолиятга ғайриқонуний аралашув йўлидаги ҳар қандай уринишларга қарши тура билиш қобилияти билан белгиланади.

4. Мустақилликнинг мажбурий унсури судьянинг қонунга сўзсиз бўйсунуши, бинобарин қонунга қатъий итоаткорлик ва тамомила қонун измида бўлишда ифода топади. Шу зайл судьялар одил судловни амалга ошираётганда ташқи ва ички омилларга қарамликдан

мутлақо холи бўлади. Улар суд низоси юзасидан бир тўхтамга келиш ва қарор қабул қилиш мақсадида ҳуқуқий нормани қўлланишда эркиндирлар. Аммо бу борада мустақиллик мутлақ бўлиши мумкин эмас, зотан судьялар Конституцияга ва қонунга бўйсундилар. Янада аниқроқ қилиб айтганда, суд ҳокимияти намояндаларининг фаолияти қонунга бўйсунув ва итоаткорлик доирасидан четга чиқа олмайди. Бинобарин, моддий ва процессуал қонуннинг кўрсатмаларига қатъий риоя этишгина судьяларга ҳар қандай таъсир, таъйиқ ҳамда босимлардан чинакамига мустақил бўлиш имконини беради.

Одил судловни амалга оширишда судьялар мустақил эканлиги ва фақат қонунга бўйсунуши Конституциямизда қатъий мустаҳкамлаб қўйилган (112-модда) бўлиб, улар мустақиллигининг кафолатларига тааллуқли қоидалар "Судлар тўғрисида"ги Қонунда тўлиқ ва атрофлича баён этилган. Мазкур Қонуннинг, жумладан, 67-моддасида белгиланганидек, бизда судьяларнинг мустақиллиги хусусан қуйидагилар орқали таъминланади:

- уларни қонунда белгиланган тартибда судьяликка сайлаш, тайинлаш ва судьяликдан озод қилиш;
- уларнинг дахлсизлиги;
- одил судловни амалга оширишдаги қатъий таомил;
- қарор чиқариш чоғида судьялар маслаҳатининг сир тутилиши ва уни ошкор қилишни талаб этишнинг тақиқланиши;
- судга ҳурматсизлик ёки муайян ишларни ҳал қилишга аралашганлик, судьялар дахлсизлигини бузганлик учун жавобгарлик;
- судьяга давлат ҳисобидан унинг юксак мақомига муносиб моддий ва ижтимоий таъминот бериш.

Суд даражасида ўз ўзини бошқариш органларининг мавжудлиги судларнинг ва судьяларнинг мустақиллигини таъминлашнинг энг муҳим кафолатларидан биридир.

Суд даражасида ўз ўзини бошқарувнинг ташкилий асосда ташкил топган органлари (масалан, Ўзбекистон судьялари ассоциацияси) одил судловга янада каттароқ қўламда мустақиллик бахш этилишига фаол тарзда қўмаклашмоқда, суд ҳокимиятининг мустақиллигини янада мустаҳкамламоқда ва уни давлат ҳокимиятининг бошқа тармоқлари томонидан содир этилиши эҳтимолдан ийроқ бўлмаган салбий таъсирлардан муҳофаза қилмоқда.

Судьяларнинг дахлсизлиги (судьялик иммунитет) давлат томонидан эътироф этилиши аслида суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашнинг муҳим шаклидир. Бунинг учун судьяларни жавобгарликка тортишнинг махсус тартиб-таомиллари яратилмоқдаки, улар бир тарафдан, судьяларнинг дахлсизлигини таъминлаш, иккинчи тарафдан, зарур ҳолларда судьяни у ёки бу турдаги жавобгарликка тортиш масаласини ҳал этиш имконини беради.

Судьяга нисбатан жиноят иши фақат Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан қўзғатилиши мумкин. Судья тегишинча Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг ёки Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг розилигисиз жиноий жавобгарликка тортилиши, ҳибсга олиниши мумкин эмас. Судья, шунингдек, судьяларнинг тегишли малака

¹ Қаранг. Европейская Хартия статуса судей. Страсбург, 1998. С. 48.

хайъати розилигисиз маъмурий жавобгарликка тортилиши ҳам мумкин эмас ("Судлар тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 70-моддаси).

Шундай қилиб, судьяларнинг "Судлар тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан белгилаб берилган мақоми ўзида ҳар бир фуқаронинг адолатли ва мустақил одил судловга бўлган ҳуқуқининг кафолати сифатида намоён бўлаётган судьяларнинг мустақиллиги принципини (Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 14-моддаси ҳамда Инсон ҳуқуқларини ва асосий эркинликларни ҳимоя этиш тўғрисидаги Европа конвенциясининг 6-моддаси) амалга ошириш борасида демократик давлатлар томонидан тўпланган бор ижобий тажрибани мужассам эта олди деб айтишга тўла асос бор.

Резюме

В вводной части статьи автор характеризует принцип разделения властей и его место в Конституции Республики Узбекистан.

В основной части статьи автор всесторонне рассматриваются судебная система и принцип ее независимости.

В заключении автор приходит к выводу, что следует еще более либерализовать судебную власть в направлении обеспечения ее независимости.

Abstract

In the introductory part of the article the author characterizes a principle of division of authorities and its place in the Constitution of Republic Uzbekistan.

In the basic part of the article the judicial system and a principle of its independence are comprehensively considered.

In the conclusion the author comes to opinion that follows even more liberalization of judicial authority in a direction of maintenance of its independence.

С.Н. Мамадиев
ТДЮИ тадқиқотчиси

СУДГАЧА БЎЛГАН БОСҚИЧДА ШИКОЯТ ҚИЛИШ ТАРТИБИ ЮЗАСИДАН АЙРИМ МАСАЛАЛАР

Бугунги кунда аксарият илғор демократик давлатлар жиноят-процессуал қонунчилигини диққат билан таҳлил қилар эканмиз, уларда судгача бўлган босқичда суриштирувчи, терговчи ва прокурорнинг ҳатти-ҳаракатлари ва қарорлари устидан шикоят қилиш тартибини белгилаб берувчи муайян тартиб мавжудлигини кузатишимиз мумкин. Хусусан, айрим МДХ давлатлари (Россия Федерацияси ЖПКси 5-бўлими ҳамда Белоруссия Республикаси ЖПКси 5-бўлими "Илтимоснома ва шикоятлар", Қозоғистон Республикаси ЖПКси 13-боби "Жиноят иши юритувини амалга оширувчи давлат органлари ва мансабдор шахслар ҳаракатлари ва қарорлари бўйича илтимоснома ва шикоятлар", Молдова ЖПК 3-боби эса "Жиноят суд иш юритувида ариза ва шикоятлар" деб номланади) жиноят-процессуал қонунларида ҳам жиноят процесси босқичларида жиноий таъқибни амалга оширувчи орган мансабдор шахслари устидан шикоят бериш ҳуқуқини мустаҳкамловчи ҳамда ушбу ҳуқуқни амалга ошириш механизмини кафолатловчи алоҳида бўлим ва боблар даражасида тартибга солинган. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозимки, Республикамиз Жиноят-процессуал кодексида мазкур масалага доир алоҳида боб ёки бўлим мавжуд эмас. Жиноят-процессуал кодексимизнинг 27-моддасида ушбу институт жиноят-процессининг принципи сифатида умумий тарзда мустаҳкамланган бўлса, ЖПК Махсус қисмининг 358-моддаси ҳам шикоятларнинг маъмурий тарзда кимга тақдим этилиши мумкинлигини мустаҳкамлаш билан чекланади. Ҳолбуки, юқорида таъкидлаганимиздек, ушбу институт кенг мазмунли бўлиб, уни алоҳида модда доирасида тартибга солишнинг имкони йўқ. Шу жиҳатдан олиб қараганда, ЎзР ЖПКда шикоят бериш шакли, муддатлари, шикоят беришнинг процессуал оқибатлари, прокурор ва судьяга шикоят бериш тартиби, шикоятни прокурор ёки судья томонидан кўриб чиқиш муддати ҳамда тартиби, шикоятни текшириш ва ҳал қилиш, уни кўриб чиқиш натижалари бўйича прокурор таъсири шакллари, шикоятни суд мажлисида кўриб чиқиш тартиби, шикоятнинг кўрилиши натижасида қабул қилинувчи қарорлар ёки бир сўз билан айтганда шикоят беришнинг аниқ бир механизми мавжуд эмас. Шу ўринда яна бир қарра эътироф этиб ўтишимиз лозимки, миллий қонунчилигимизга дастлабки тергов босқичида суд назоратини жорий этиш долзарб аҳамият касб этади. Зотан, ушбу институт аллақачон аксарият дунё давлатлари жиноят-процессуал қонунларида муҳим демократик принцип сифатида мустаҳкамланган. Шу маънода судгача бўлган босқичда жиноий таъқибни амалга оширувчи орган ва мансабдор шахслар ҳатти-ҳаракатлари ва қарорлари устидан судга шикоят қилиш тартибининг жорий этилиши инсон ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатловчи муҳим мезон бўлиб хизмат қилиши пировардида жиноят-процессуал қонунимизни конституциямизнинг 44-